

**“TIL O‘RGANISHDA FRAZELOGIZMLARNING LISONIY
XUSUSIYATLARI”**

Nurmetova Dilbar Boltaboyevna

*Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universtiteti
Xorijiy filologiya fakulteti Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi*

2-kurs magistratura talabasi

Ilmiy rahbar: PhD, dotsent Otaqulov Nodir

Jahon tilshunosligida frazeologik birliklar har bir xalqning tarixi, turmush tarzi, urf-odati va an‘analarini ifodalovchi milliy til va nutq xususiyatlarining universal va differensial holatlarini namoyon etishi jihatidan doimiy e‘tiborni tortib kelmoqda. Olamning frazeologik manzarasi doirasida son komponentli frazeologizmlarning lisoniy xususiyatlarini o‘rganilayotgan tillar misolida qiyosiy-tipologik aspektda ochib berish, tarkibining semantik-korrelyasion jihatlarini tahlil qilish, etimologik manbalarini aniqlash hamda mazkur til birliklarining o‘ziga xos tizim ekanligini asoslash lingvomadaniy aloqalarni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ingliz, fransuz va o‘zbek tillarida frazeologizmlarning o‘zaro lingvomadaniy jihatdan o‘xshash va farqli tomonlari ko‘rsatilgan. Xorijiy tillarni o‘rgatishda frazeologizmlarning qo‘llanilishining samarasi ifodalangan.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, lingvomadaniyat, leksik ma‘no.

ANNOTATION

In world linguistics, phraseological units attract constant attention in terms of showing the universal and differential states of the national language and speech characteristics, which represent the history, lifestyle, customs and traditions of each nation. Within the framework of the phraseological landscape of the world, revealing the linguistic features of phraseologisms in the comparative-typological aspect on the example of the studied languages, analyzing the semantic-correlational aspects of their composition, determining their etymological sources, and justifying the fact that these language units are a unique system is of great importance in strengthening linguistic and cultural relations. In the article, the linguistic and cultural similarities and differences of phraseology in English, French and Uzbek languages are shown. The effect of the use of phraseology in teaching foreign languages is expressed.

Key words: phraseological unit, linguistic culture, lexical meaning.

KIRISH

Zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘qitishning ilg‘or uslublarini joriy etish yo‘li bilan, o‘tib kelayotgan yosh avlodga chet tillarni o‘qitish, shu tillarda erkin so‘zlasha oladigan

mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish hamda buning negizida, ularning jahon sivilizatsiyasi yutuqlari hamda dunyo axborot resurslaridan keng ko'lamda foydalanishlari, xalqaro hamkorlik hamda muloqotni rivojlantirishlari uchun shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish maqsadida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 12-dekabrda "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori qabul qilindi. Unga muvofiq "2013-2014 o'quv yilidan boshlab Respublikaning barcha hududlarida chet tillarini, asosan, ingliz tilini o'rganish umumta'lim maktablarining birinchi sinflaridan o'yin tarzidagi darslar va og'zaki nutq darslari shaklida, ikkinchi sinfdan boshlab esa, alifbo, o'qish va grammatikani o'zlashtirishdan bosqichma-bosqich boshlanishi hamda oliy o'quv yurtlarida ayrim maxsus fanlarni, xususan texnika va xalqaro mutahassisliklar bo'yicha o'qitish chet tillarida olib boriladi." [7] shuningdek, "Ziyonet" tarmog'i orqali ta'lim muassasalarining xalqaro ta'lim va bilim olish manbalariga kirish imkoniyatlarini sezilarli orttirish, uning resurs markazini multimediya resurslari, shaxsiy kompyuterlar va mobil uskunalar uchun ilovalar bilan boyitish, shuningdek ingliz tilida o'quv va badiiy adabiyotlar, ixtisoslashtirilgan rasmlar bilan bezatilgan gazetalar va jurnallarni chop etish, ularga maxsus ruknlar hamda ilovalarni tashkil qilish kabi bandlar qarorda o'z aksini topgan. Ayniqsa hozirgi kunda xorijiy tillarni o'rganishga va uni hayotda tadbiq etishga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Shuni Aytish joizki, innovation rivojlanish davrida mukammallashayotgan har bir jabhadagi elektronikalar til sohasini ham chetlab o'tgani yo'q. Shunga qaramay zamonaviy elektron lug'atlarga murojaat qilganimizda albatta xato va kamchiliklarga duch kelinmoqda. Bu ayniqsa frazeologik birliklarni tarjima qilishda yaqqol ko'rinadi. Frazeologizmlarni bir tildan ikkinchi bir tilga tarjima qilish jarayonida aynan unig muqobilini topish qiyinchilik tug'diradi bu albatta har bir millatning lingvomadaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda ifodalanadi. Bizning Amerika Qo'shma Shtatlari, Yevropadagi ko'pgina mamlakatlar – Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Belgiya, Chexiya, Portugaliya, Gretsiya, Slovakiya, Ruminiya va boshqa bir qator mamlakatlar bilan bevosita, ikki tomonlama munosabatlarimiz ancha kengaydi va mustahkamlandi. Ushbu sharoitda dunyoning yetakchi olti tilidan biri bo'lgan ingliz tilini oddiy munosabatlar doirasida emas, balki ikkinchi ona tiliday bilish yo'lida va uni yosh avlodga o'rgatish jarayonida juda ko'p diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Ingliz tili grammatikasi, lug'at tarkibiga va fonetikasiga oid bir muncha ishlar amalga oshirilgani holda, bu tildagi turg'un birikmalar va iboralarni o'rganish, tasniflash, o'zbek tili bilan tadqiq qilish e'tibortalab masalalardan biri bo'lib qolmoqdaki, ularni o'rganish ingliz ilmiy va adabiy tilini chuqur tushunishga, badiiy-informatik asarlarni to'laqonli tahlil etishga olib keladi. "Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishga respublikamiz miqyosida katta ahamiyat berilmoqda. Butun jahon hamjamiyatlaridan o'ziga xos o'rin egallashga intilayotgan mamlakatimiz uchun chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini

qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilish ahamiyatini baholashning hojati yo`qdir”, - deb ta`kidlaydi Prezidentimiz . Xorijiy tillarga o`rgatish borasida juda ko`p xilma-xil tajriba, kuzatish va ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan bo`lib, qanday usul va uslubdan foydalanilmasin, baribir u bilim oluvchilar bilan til amaliy ko`nikma va malakalarini mashq qilish va matn bilan ishlashga borib taqaladi. Amaliy mashq qilmay, matn ishlatmay turib so`z o`rgatish mumkin emas. Atrofda xorijiy til andozalari, namunalari ko`p uchramaydigan muhitda matndan tarjima usuli bilan xorijiy til asoslarini hosil qilib olish ham o`ta muhim ahamiyat kasb etadi. Ko`zga ko`ringan Amerika tilshunos olimlari R.Lada hamda Ch.Frizlarning fikricha, ona tilidan xorijiy so`z ma`nolarini va grammatik hodisalarini ochib berish vositasidan til materiallarining izchilligini ta`minlash usuli sifatida foydalanish maqsadga muvofiqdir [2;235]. Albatta, xorijiy tilga o`rgatishning juda ko`p samarali va maqbul usullari mavjud bo`lib, ular orasida og`zaki nutqni rivojlantirish, uning mazmunini boyitish va o`stirishga qaratilgan hilma-hil sohalarni qamrab oladigan matnlar tizimining tipologik ahamiyati kattadir. Zamonaviy til o`rgatish usullarida ona tilidan foydalanish u yoki bu darajada olib boriladi. Yaqin-yaqinlargacha g`arb tillarini o`rganish va o`rgatishda asosiy vosita rus tili bo`lib, o`quvchilarga bu narsa ikki barobar qiyinchilik tug`dirardi. Hozirgi kunda bu borada ona tilini chuqur o`rganish hamda xorijiy tilga o`rgatishda uning ahamiyati katta bo`lmoqda. Mustaqil respublikamizda ilm-fan, texnika, madaniyat, maorif va boshqa sohalarni yanada yuksaltirish uchun e`tibor borgan sari kuchayayotganini har qadamda sezish mumkin. Fan sohalari qatori o`zbek tilshunosligi ham rivojlanishning istiqbolli yo`liga chiqib oldi. O`zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi esa milliy tilimizning yuksalishida, iste`mol doirasining kengayishida muhim ahamiyatga ega bo`ldi. O`zbek tilining fonologiyasi, leksikasi, grammatikasi bilan bir qatorda, uning frazeologiyasi, uslubiyati ham keng o`rganila boshlandi. Buning natijasi o`laroq, qator ilmiy tadqiqotlar yaratildi. Xorijiy til materiallarini ona tiliga, ona tili materiallarini esa xorijiy tilga tarjima qilish jarayonida tafakkur qobiliyati o`sadi, bir oyatning o`zida aql, tafakkur, hayol, xotira va so`z, bilish qobiliyati rivojlantiriladi, chunki aytilgan fikrni chuqur tushunishgina emas, balki o`sha fikrni o`z ona tilida mukammal va to`g`ri ifodalay bilish ko`nikmalari ham talab etiladi. Bunga esa faqat ikkala – o`zbek va xorijiy til materiallarini lingvo-tipologik jihatdan chuqur tahlil qilish orqaligina erishish mumkin. Shuning uchun ham ushbu lingvo-tipologik uslub umumiy tilshunoslikda bebaho vosita hisoblanadi. Chunki juda ko`p til materiallarini o`rganilayotgan til ichidagi hodisalarini ona tili ichidagi til hodisalariga taqqoslab ko`rish orqali o`rganish foydali natijalar beradi. Masalan, ingliz tilida mavjud bo`lgan predloglarning ishlatilishini, gaplarda so`z tartibi qoidalarini, leksik-semantik hodisalarini turli tizimdagi tillarda o`rganish yoki tillar va ularning yaruslari aro lingvistik kategoriyalarning ifodalanish usullarini muqoyasa qilish kabi masalalarni tadqiq qilish ma`qul bo`ladi. Bunday lingvistik yondashish natijasida xorijiy til

materiallarigina emas, balki ona tili materiali ham ongli ravishda o`rganiladi hamda chuqurlashtiriladi. Agar fikrning aniq berilishi, shartligi ko`zda tutilgan bo`lsa, tarjima o`rniga bir tilli matnlardan, ya`ni perifraza ishlatish matnlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo`ladi. Bir fikrni turli vositalar yordamida ifodalay olish qobiliyati ma`lum darajada bilim olinganligini ko`rsatadi. Kerakli fikrning boshqa so`zlar bilan ifodalanishi perifraza bo`lib, uni mukammal o`rganib olishdan avval yoki uning to`g`ri ekanligini tekshirib ko`rish uchun ham nazariy, ham amaliy tarjimadan foydalanish tavsiya etiladi. Fikrning aniq berilishi shart bo`lgan hollarda, ya`ni turli shartnomalarni xorijiy firmalar bilan tuzishda, ular bilan axborot almashishda, aniq fanlarga oid materiallarni o`rganish jarayonida ikki tilli matnlarning, ya`ni tarjima matnlarining ahamiyati beqiyosdir, chunki har qanday sinonim yoki perifrazaning ham kutilgan ma`noni berishdagi aniqlik darajasida o`ziga xos kamchiligi bo`ladi, u fikrni aniq bera olmasligi ham mumkin. Xorijiy tilda gapirishda ikki tomonlama qiyinchilikka duch keladi: u nima deyishini ham, o`sha fikrning qanday ifodalanishini ham o`ylashi kerak bo`ladi. Amaliy tarjima matnlarini izchillik bilan muntazam o`rganib borish esa ayniqsa til o`rganishning boshlang`ich bosqichlarida xorijiy nutqning avtomatlashuviga olib keladi. Bunday amaliy matnlarni o`rganish jarayonida til o`rganuvchining aqliy va tafakkur qobiliyati ham o`sadi, rivojlanadi. Til muammosini “osonlashtirish” va til “to`sig`i”ni yengish uchun so`z va konstruksiyalarning berilishi, tafakkur kuchini oshirish uchun illyustrativ test materiallarining berilishi tavsiya etiladi. Bunday illyustrativ materiallar sifatida yana ona tilidan xorijiy tilga, yoki aksincha, xorijiy tildan ona tiliga amaliy tarjima matnlarini olish kerak bo`ladi. Bunda faqat tilning grammatik tomonigina o`rganilmasdan, to`g`ri variantdagi tarjimani topish uchun aqliy tafakkur ham o`stiriladi. Va nihoyat, xorijiy tilga o`rgatishda ona tilidan va lingvo-tipologik tarjima uslubidan foydalanishning yana bir afzallik tomoni shundaki, bir tilli yoki tarjimasiz grammatik yoki leksik matnlar til o`rganuvchiga to`g`ri nutq namunalarini berib, tilni his qilishga o`rgatadi. Lekin tilni “his qilish” asosan ikki elementdan: xorijiy tilda o`z fikrini qanday ifoda qilish kerakligi va qanday ifoda qilmasligi kerakligidan iborat bo`ladi. Ikki tilli amaliy matnlar va faqat shunday matnlargina qonuniy ravishda ushbu vazifani amalga oshiradi. Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi frazeologik birikmalar kategoriyasining tillar va yaruslararo ifodalanish usullarini yoritishga bag`ishlanib, unda asosan erkin birikmalar, turg`un birikmalar, frazeologik chatishmalar hamda iboralarning leksik-semantik xususiyatlari yordamida ifoda etilishi, frazeologik birikmalarining kelib chiqish yo`llarini o`rganish va bunga tarixiy jihatdan yondashishni, har ikkala ingliz va o`zbek tillari adabiyoti matnlarining kichik intervallari orqali o`rganish jarayonini o`z ichiga oladi. Frazeologiya tilshunoslikning alohida bir bo`limi bo`lib, unda ko`chma ma`noga asoslangan turg`un birikmalar, iboralar o`rganiladi. “*Frazeologiya*” termini grekcha “*phrasis*” fraza, ifoda “*logos*” ta`limot degan ma`nolarni anglatib, uning tadqiqot doirasiga faqat ko`chma ma`noga asoslangan turg`un birikmalar kiritiladi. Tilshunoslik bo`limi sifatidagi

frazeologiyaning asosiy diqqat e'tibori frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o'rganishga, shuningdek, frazeologizmlarning nutqda qo'llanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi. Uning eng muhim muammosi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan (ya'ni avvaldan tayyor bo'lmagan) so'z birikmalaridan farqlab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir. Idioma frazeologizmlar, frazeologik birikmalar va barqaror jumlar (maqol va matallar, gapga teng boshqa frazeologizmlar) o'rtasidagi muayyan tafovutlarga qarab ko'plab tadqiqotchilar frazeologiyani 2 xil: tor va keng ma'noda tushunadilar. Uni keng ma'noda tushunilganda (L.P.Smit, V.P.Jukov, V.N.Teliya, N.M.Shanskiy) frazeologiya doirasiga maqol va matallar, folklorga xos barqaror jumlar, ba'zi muloqot shakllari (salomlashish, xayrlashish jumalari) ham kiritiladi. Lekin bu masala, ya'ni frazeologiyani keng ma'noda tushunish masalasi hanuz munozarali bo'lib qolmoqda. Buyuk rus tilshunosi V.V.Vinogradov¹ frazeologiya tarkibiga barqaror jumlar hamda qanotli so'zlarni kiritilishiga qarshi bo'lgan va "maqol va matallar so'z ekvivalenti bo'la olmasligi, hamda shaklan gapga teng bo'lgani uchun frazeologiyaning o'rganish obyekti bo'la olmaydi" deb aytib o'tgan.

Frazeologiyaning asosiy vazifalari yoki masalalari: frazeologik tarkibning izchilligini aniqlash va shu munosabat bilan frazeologizmning belgi xususiyatini o'rganish; frazeologizmlar omonimiyasi, sinonimiyasi, antonimiyasi, polisemiyasi va variantdoshligini tavsiflash; frazeologizmlar tarkibida qo'llanuvchi so'zlar va ularga xos ma'nolarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash; frazeologizmlarning so'z turkumlari bilan o'zaro munosabatlarini oydinlashtirish; ularning sintaktik rolini aniqlash; frazeologik birliklar tarkibida so'zlarning yangi ma'nolari hosil bo'lishini o'rganish va boshqalar. Frazeologiya frazeologik birliklarni ajratish prinsiplarini, ularni o'rganish, tasniflash va lug'atlarda tavsiflash metodlarini ishlab chiqadi. Unda ishlab chiqilgan o'ziga xos, xilma xil metodlar asosida tilning frazeologik tarkibi turlicha: struktur semantik, grammatik, vazifaviy uslubiy asoslarga ko'ra tasnif etiladi. Struktur semantik tasnif prinsipi asosiy hisoblanadi.

Frazeologiyaning alohida fan sifatida o'rganilishi bir necha asrlarni o'z ichiga oladi. Xususan, rus tilshunosligida tadqiqotchilar XVIII asrdan boshlab frazeologik muammolarga qiziq boshlashgan. Jumladan, M.V. Lomonosov² rus adabiy tili lug'atini tuzar ekan, bunda so'zlar bilan bir qatorda "xalq maqollari", "idiomatizmlar" va frazemalar ham o'z ifodasini topgan bo'lishi lozimligini alohida ta'kidlagan edi.

XX asrning 60-80 yillariga kelib chet el adabiyotida, jumladan jahon adabiyotida ham frazeologiya sohasiga bo'lgan qiziqish tez sur'atlar bilan o'sdi. G'arb hamda Amerika tilshunosligida shu vaqtga qadar frazeologiyaga bag'ishlangan alohida asar yo'q edi. Umuman "frazeologiya" termini ilk marotaba Sharl Balli tomonidan "Precis

¹ Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. – М.: Высшая школа, 1974. – 155 с.

² Ломоносов М.В. Российская грамматика. – СПб.: Изд-во АН, 1957. – 57-с.

de stylistique” asarida qo‘llanilgan. Frazeologiya sohasining ilk tadqiqotchisi, shubhasiz, shvetsar-fransuz tilshunosi Sharl Balli hisoblanadi. U o‘zining umumiy stilistikaga bag‘ishlangan va fransuz stilistikasiga bag‘ishlangan³ asarlarida so‘z birikmalari, frazeologizmlarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan.

Birinchi asarda Sharl Balli so‘z birikmalarining to‘rt turini farqlagan:

- 1) erkin birikmalar (*les groupements libres*) o‘z ma’nosida qo‘llaniladigan birikmalar;
- 2) odatiy birikmalar (*les groupements usuels*) nisbattan erkin bog‘langan birikmalar bo‘lib tarkibiga ba’zi o‘zgartirishlar kiritish mumkin
- 3) frazeologik qatorlar (*les series phraseologiques*) bunda ikki va undan ortiq birliklar birikib yaxlit bir ma’no ifodalab keladi, ammo uning komponentlari tartibiga o‘zgartirishlar kiritish mumkin
- 4) frazeologik birliklar (*les unites phraseologiques*), bunda o‘z ma’nosini tamomila yo‘qotgan, komponentlari tartibi qat’iy bo‘lgan birliklarni kiritadi .

Ikkinchi kitobida esa Sh.Balli birikmalarning faqatgina ikki turini farqlaydi. U keyingi asari, ya’ni fransuz stilistikasiga bag‘ishlangan asarida odatiy birikmalar hamda frazeologik qatorlarni erkin birikmalar va frazeologik birliklarning tarkibiy qismi sifatida talqin qilgan .Umuman Sharl Balli frazeologiya sohasida tadqiqotni boshlab bergan ilk tilshunoslardan edi. Keyinchalik bu sohada juda ko‘p muvaffaqiyatlarga erishildi.

Frazeologiya ilk marotaba tilshunoslikning alohida mustaqil bo‘limi sifatida rus tilshunosi Polivanov tomonidan tahlil qilingan bo‘lib u frazeologiyani leksikologiya yoki stilistikaning tarkibiy qismi emas balki mustaqil tilshunoslik bo‘limi ekanligini quyidagicha asoslab bergan edi: “Leksikologiya so‘zlarning leksik ma’nolarini, morfologiya so‘zlarning grammatik ma’nolarini, sintaksis esa so‘z birikmalarining grammatik ma’nolarini o‘rganadi. Ammo alohida olingan, ko‘chma ma’noli so‘z birikmalarining, individual ma’nolarini o‘rganadigan tilshunoslikning bo‘limiga ehtiyoj sezilmoqda⁴”. U tilshunoslikda frazeologiya ham, fonetika yoki morfologiya kabi muhim ahamiyat kasb etuvchi bo‘lim ekanligini ta’kidlab o‘tgan tilshunoslardan biridir.

B.A. Larin Polivanovdan so‘ng frazeologiyani alohida tilshunoslik bo‘limi sifatida o‘rganilishini taklif qilgan tilshunoslardan biridir. U “Frazeologiya” tilshunoslik bo‘limi sifatida hali “yashirin rivojlanish bosqichida”...u hali alohida fan sifatida rivojlanib bo‘lgani yo‘q...ammo uni alohida fan sifatida shakllanishi hozirgi zamon tilshunosligida katta zaruratni taqozo qilmoqda. Zero bu sohaga oid muammolarni ba’zan leksikografiya, ba’zida esa stilistika yoki sintaksisda hal qilinishi hech kimga sir emas⁵” deb ta’kidlab o‘tgan.

³ Шарль Б. Traité de stylistique française. 1909.

⁴ Поливанов Е.Д. Избранные работы. Статьи по общему языкознанию. –М.: Наука, 1968. – 376 с.

⁵ Ларин Б.А. Очерки по фразеологии. – М.: Ученые записки. ЛГУ, серия филол.наук. – 1956. – № 198.

Frazeologiyani tilshunoslikning alohida bo‘limi sifatida buyuk rus tilshunosi V.V. Vinogradov ham ko‘rib chiqqan. U rus tilida frazeologik birliklarni semantik jihatdan klassifikatsiya qilgan bo‘lib, uning frazeologiyaga oid ishlari o‘z davri uchun yirik qadamlardan biri edi. Ammo uning asari nashr qilingandan keyin ham frazeologiya tilshunoslikning alohida bo‘limi sifatida tan olinmadi. Chunki Vinogradov frazeologiyani keng planda tahlil qilgan bo‘lib, uning frazeologiyaga oid asarlarida frazeologik birliklar va oddiy so‘z birikmalari orasidagi chegara belgilab berilmagan edi. Umuman V.V.Vinogradov⁶ tilda frazeologik birliklarni alohida belgilashni taklif qilmagan, frazeologik birliklarni so‘zlar bilan haddan ortiq yaqinligini hisobga olgan holda, u o‘zining teoriyasini so‘zning grammatik tahlili doirasiga kiritgan .

Shunday qilib frazeologiyaning alohida fan sifatida rivojlanishi juda ko‘p bosqichlarni bosib o‘tgan. Xususan, frazeologiyaning rivojlanish tarixini xronologik jihatdan uch davrga bo‘lish mumkin:

Birinchi davr XVIII asrning o‘rtalaridan XX asrning 30-yillarigacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi, bu davr frazeologik tadqiqotlarning yo‘lga qo‘yilishi M.N.Lomonosov, A.A.Potebnya, F.F.Fortunatov, A.A.Shaxmatovlarning ilmiy faoliyati bilan bog‘liq.

Qayd etish o‘rinliki, birinchi davrda frazeologiya leksikografiya ya’ni amaliy lug‘atshunoslik obyekti bo‘lib xizmat qilgan. Bu davrda ko‘proq lug‘atlarda qayd ettirish, ularning ma’nolarining etimologiyasini izohlash, talqin etishga alohida e’tibor qaratilgan edi.

Ikkinchi davr, E.D.Polivanov, V.V.Vinogradov, S.I.Abakumov, G.K. Damilov, A.I Yefimov, A.Y. Rojanskiy kabi tilshunoslar ilmiy faoliyati bilan bog‘liq holda rivojlandi va XX asrning 30-50-yillarini o‘z ichiga oladi. Bu davrni frazeologiya mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanish davri deb ham aytish mumkin.

Uchinchi davr XX asrning 60-yillaridan boshlab hozirgi kungacha davom etadi. Bu davr frazeologik tadqiqotlarda turli metodlarni qo‘llanilishi frazeologiya sohasining tez sur’atlar bilan rivojlanishi va ko‘plab frazeologiya mutaxassislarini yetishib chiqishi bilan xarakterlanadi.

Frazeologiyaning tilshunoslikning alohida bo‘limi sifatida shakllanishi haqiqatdan uzoq davonli yo‘llarni bosib o‘tdi. Hatto, atoqli ingliz tilshunosi Smirnitkiy ham frazeologiyaning alohida tilshunoslik bo‘limi sifatida ajralib chiqishini qo‘llab-quvvatlagan. U o‘zining Ingliz tili sintaksisiga bag‘ishlangan asarida bu soha haqida quyidagicha fikr bildirgan edi: “Frazeologik birikmalar tadqiqi bilan leksikologiyaning bir qismi bo‘lgan frazeologiya shug‘ullansa ham, bu birliklar tilning sintaktik sathida tahlil qilinishi lozim. Agar bu sohani alohida bo‘lim ekanligi tan olinmas ekan, qanday qilib biz uni fan deb atay olamiz”.

⁶ Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. – М.: Высшая школа, 1974. – 340-344-с.

Frazeologik birliklar tilning lug‘at tarkibini tashkil qiluvchi, mazmunan bitta so‘zga teng birliklar bo‘lgani uchun ko‘p yillar davomida leksikologiya tarkibida o‘rganilib kelingan. Ammo shuni alohida ta’kidlash lozimki, FBlarning so‘zga ekvivalentligi alohida tahlil qilinishi lozim bo‘lgan masalalardandir. Sharl Balli ta’limotiga binoan FBlarning eng muhim belgisi yagona bir so‘z bilan sinonimik munosabatga kirisha olish, olmasligidadir. Bunday so‘zni Sharl Balli so‘z-identifikator deb atagan va bunday o‘zgarishlarni FBlarning ichki yaxlitgi belgisi sifatida talqin qilgan.

Ammo buyuk tilshunosning bunday qarashlariga to‘g‘ri kelmaydigan holatlar ham til tizimida kuzatiladi. Masalan, fransuz tilida juda ko‘p FBlarning so‘z-identifikatorlari mavjud emas, ya’ni ularni ma’nosini yagona bir so‘z bilan ifodalashning iloji yo‘q.

Shuningdek, tilni frazeologik fondini tashkil qiluvchi maqol va matallar identifikatori faqatgina gaplar bo‘lishi mumkinligini ham esdan chiqarmaslik lozim. Masalan, *Aide-toi, le Ciel t’aidera, il n’y a que le premier pas qui coûte*. Inglizcha: Help yourself, heaven will help you, there is only the first step that costs.

Shundan kelib chiqqan holda frazeologik birliklarni tilning boshqa birliklaridan farq qiluvchi, o‘ziga xos ma’no va tuzilishga ega bo‘lgan birliklardir deb bemalol aytsak bo‘ladi. Ularni so‘z ekvivalenti sifatida ko‘rib chiqish faqat sohani chalkashtirish, qiyinlashtirishga olib boradi. Albatta frazeologik birliklar va so‘zlar umumiy jihatlarga ega, ammo bu umumiylikni bo‘rttirib ko‘rsatish kerak emas. Xususan, ularni o‘ziga xosliklarini quyidagicha ifodalab ko‘rsatsak bo‘ladi:

1. FBlar va so‘zlar tuzilish jihatdan ham semantik jihatdan ham alohida, alohida birliklar hisoblanadi.

2. Frazeologizmlar bir butun holda, yoki qisman ko‘chma ma’noga asoslangan, so‘z birikmasi yoki gap shaklidagi birliklar hisoblanadi. Turg‘unlik, struktur-semantik jihatdan yaxlitlik ular uchun xos jihatlardir. So‘zlar esa ular kabi so‘zlardan emas morfemalardan tashkil topgan bo‘ladi. So‘zlar lug‘aviy ma’nosida ham ko‘chma ma’noda ham qo‘llanila oladi. So‘zlarda frazeologik birliklar uchun xos bo‘lmagan prefikssatsiya va affikssatsiya hodisalari kuzatiladi. Tildagi barcha so‘zlar bir biri bilan paradigmatic munosabatga kirisha oladi, ammo FBlarda bunday xususiyat mavjud emas.

3. So‘zlar va FBlar tilning turli sathiga xos birliklardir, frazeologizmlar – frazeologik sath birliklari bo‘lsa, so‘z leksik sath birligidir.

4. Tilning turli sathlariga oidlik FBlarni nafaqat farqlaydi balki ularning aloqadorligini ham ko‘rsatib beradi. Masalan ularning har ikkalasida ham bir xil sintaktik funksiya bajarish kuzatiladi. Shuningdek ularning har ikkalasida ham ko‘p ma’nolilik va omonimiya, antonomiya sinonimiya kabi ma’no munosabatlari kuzatiladi.

Frazeologiyani tilning xazinasiga qiyoslasak bo‘ladi. Chunki aynan u xalqning tarixini, madaniyati va o‘ziga xosligini ko‘rsata oladi. Frazeologizmlar asosan millat an‘analari-yu, urf–odatlarini, o‘zida mujassamlashtiradi. Ammo fransuz tili frazeologiyasida milliy an‘analarni ifodalab keluvchi FBlar bilan bir qatorda internatsional frazeologizmlarni ham uchratishimiz mumkin. Ba‘zi FBlarda arxaik elementlar ham saqlanib qolgan.

Ingliz va o‘zbek tilshunosligida frazeologik birikmalar bo‘yicha bir nechta ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishiga qaramay mazkur mavzu ingliz va o‘zbek tillarida qiyosiy-tarixiy nuqtai nazardan keng o‘rganilmaganligi bilan ajralib turadi. Ingliz tilida frazeologik birikmalarni o‘zbek maktablarida o‘quvchilarga o‘rgatishning lingvodidaktika masalalari bo‘yicha olib borilgan ishlar salmog‘i ham ozchilikni tashkil etadi. Frazeologik birikmalarning paydo bo‘lish yo‘llari va ularning o‘zbek tilidagi muqobillarini tadqiq etish usullari mavzusini o‘rganishda umumiy tilshunoslik va o‘zbek va ingliz tili frazeologiyasi hamda leksikologiyasi bo‘yicha mavjud ilmiy tadqiqotlar, xorijiy tilshunos olimlar professor I.V.Arnold, akademik V.V.Vinogradov, professor A.V.Kunin, L.P.Smit, shuningdek o‘zbek tilshunos olimlardan professor E.M.Umarxo‘jayev, dotsent I.S.Soliyev, Sh.Rahmatullayev, dotsent A.Abduvaliyev, professor S.R.Rahimov va boshqalarning ilmiy ishlari va asarlari xizmat qildi. Shu bilan birga ingliz va o‘zbek va fransuz tillarida frazeologik birikmalarning leksik hamda leksikografik ifodalanishi yoritildi va tilda tutgan o‘rni aniqlandi .

XULOSA

Ingliz tilida frazeologik birikmalar mavzusini o‘rta maktablarda o‘quvchilarga zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida qo‘llanadigan interfaol metodlar yordamida o‘qitish samarali natijaga erishish garovi hisoblanadi. O‘quvchilarning intellektual faolligini oshirishda interaktiv usullardan foydalanish yaxshi samara beradi. Bu esa ta‘lim jarayonida yangiliklarni joriy etishni talab etadi. Interaktiv usullar o‘zaro harakat, yoki hamkorlik asosida harakatni bildiradi. Bu metodlar bo‘yicha ishlash uchun bir necha kishidan iborat guruhlar tuzib, ishonch vaziyatini vujudga keltirish, oshkora muhokama uchun xalal beradigan psixologik keskinlikni bartaraf etish zarur. Interfaol dars ta‘lim sifatini kafolatlaydi. Chunki interfaol ta‘lim jarayonida o‘qituvchining asosiy vazifasi o‘quvchini o‘qitish emas, ta‘lim jarayonini boshqarish va o‘quvchiga sharoit yaratib berishdan iborat bo‘lib, o‘quvchining vazifasi o‘rganilayotgan har qanday bilim, ko‘nikmalarni o‘zi, o‘rganilayotgan muammoning yechimini o‘zi qidirib topishidan iborat. Muammo o‘quvchi tomonidan yechilganligi uchun ham o‘quvchining o‘zlashtirishi kafolatlanadi. O‘quvchilar bilan ishlash jarayonida o‘quvchiga mavzu yuzasidan og‘zaki, yozma va test savollari hamda shu kabi mashqlar berib borish orqali frazeologik birikmalar va iboralarni o‘rganish va o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklarni, muammolarni bartaraf etishga erishiladi. Xulosa qilib aytganda, so‘nggi yillarda chet til o‘qitish tizimida keng qo‘llanilayotgan

metodlar asosan suggestopedik metodning nazariy asoslaridan kelib chiqib shakllangan. Ayniqsa interfaol metodlardan foydalansa dars samaradorligi yanada oshishi kuzatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Алехина А.И. Фразеологическая антонимия в современном английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук. - М., 1968. - 23 с.
- 2.Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. - Минск, 1991.
- 3..Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии - Л., 1963.
- 4.Аюпова Р.А. Связь фразеологической антонимии с пейоративной и мелиоративной оценочностью // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: междунар. науч. конф., посвященная 200-летию Казан. ун-та (Казань, 4-6 окт. 2004 г.): тр. и материалы / под общ. ред. К.Р. Галиуллина. - Казань, 2004. - С. 100-101.
- 5.Варфоломеева Н.С. Сравнительно-сопоставительный анализ фразеологической антонимии (на материале английского, китайского и русского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Варфоломеева Н.С.; [Моск. пед. ун-т]. - М., 2001. - 24 с. - Библиогр.: с. 22.
- 6.Жуков В.П. Семантика фразеологических оборотов. - М.: Просвещение 1978. - 160 с.
- 7.Зибуцайте Э.И. Глагольные фразеологические синонимы в современном французском языке: автореф. дис. канд. филол. наук. - М., 1962. - 25 с
- 8.Зимин В.И. Основные виды лексико-семантических отношений фразеологических единиц современного русского языка (применительно к фразеологическому словарю): автореф. дис. канд. филол. наук. - М., 1968. - 25 с.
- 9.Кравцова А.А. Аттракция как лингвистическое явление и её функционирование во фразеологии // сб. науч. тр./ МГПИИЯ им. М., Тореза - М. 1980 - вып. 168.
- 10.Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. Издание второе, переработанное, М., 1996
- 11.Кунин А.В. О фразеологической вариантности и структурной синонимии в современном английском языке // Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей и средней школе. - Вологда, 1965. - С. 32-33.
- 12.Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка / А.И. Молотков. Л.: Наука, 1977. - 282 с.